

УДК 343.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.107>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Ясінь І.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-8074-8953

e-mail: yasinilona@ukr.net

Ясінь І.М. Кримінально-правовий потенціал криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Досліджено кримінально-правовий потенціал криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Застосувавши вироблені теорією кримінального права підстави криміналізації суспільно небезпечного діяння, встановлено соціальну необхідність існування норми, яка регламентує кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Виявлено наявність в Україні як соціальних, так і соціально-психологічних підстав для кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 201-2 Кримінального кодексу України. Встановлено, що незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги є не поодиноким, а навпаки, поширеним суспільно небезпечним явищем. Існування кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 201-2 Кримінального кодексу України, відповідає принципу співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації. Однак, констатовано ряд системно-правових принципів криміналізації, які не враховані законодавцем під час криміналізації відповідного діяння. Встановлено, що законодавцем не дотримано критерій правової визначеності, як складової принципу верховенства права, який є необхідним у конструюванні кримінально-правових норм. З'ясовано, що недотримання правил законодавчої техніки у процесі конструювання кримінально-правових норм, свідчить про не ефективність відповідної правової норми на практиці. Встановлено, що внесення

змін до Кримінального кодексу України, шляхом доповнення його статтею про кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є псевдокриміналізацією, оскільки діяння, передбачені цією статтею можуть бути кваліфіковані за іншими статтями цього Кодексу.

Ключові слова: криміналізація, принципи криміналізації, суспільна небезпека, незаконне використання, гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога, диференціація кримінальної відповідальності, псевдокриміналізація.

Yasin I.M. Criminal Law Potential of Criminalization Illegal Use for Humanitarian Aid Profit, Charity Donations or Free Assistance.

The criminal law potential of criminalization of illegal use for the profit of humanitarian aid, charitable donations or free assistance is investigated. By applying the grounds of criminal law, the basis of criminalization of socially dangerous act, the social need for the existence of a rule that regulates criminal liability for illegal use for the purpose of obtaining the profit of humanitarian aid, charitable donations or free assistance. The presence in Ukraine of both social and social and psychological grounds for the criminal law prohibition provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that unlawful use for the profit of humanitarian aid, charitable donations, free assistance is not single, but on the contrary, a common socially dangerous phenomenon. The existence of criminal responsibility for the acts provided for Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, corresponds to the principle of commensuration of the positive and negative consequences of criminalization. However, a number of system-legal principles of

criminalization have been ascertained, which are not fully taken into account by the legislator in the criminalization of the relevant act. It is established that the legislator did not comply with the criterion of legal certainty as a component of the rule of law, which is necessary in the design of criminal law. It has been found that non-compliance with the rules of legislative technique in the process of constructing criminal laws indicates that the relevant legal norm is not effective in practice. It is established that amendments to the Criminal Code of Ukraine, by adding to his article on criminal liability for the illegal use of humanitarian assistance, charitable donations or free assistance is a false criminalization, since the actions provided for this article may be qualified under other articles of this Code.

Key words: criminalization, principles of criminalization, public danger, illegal use, humanitarian assistance, charitable donations, free assistance, differentiation of criminal liability, false criminalization.

Постановка проблеми. Проблема криміналізації діянь нерозривно пов'язана з процесом розвитку держави, суспільно-політичними перетвореннями, правовими реформами. Криміналізація та декриміналізація є наслідками змін у суспільстві та переоцінки ступеня суспільної небезпеки певних діянь. Збройна агресія РФ проти України інтенсифікувала процес внесення змін і доповнень до кримінального законодавства, з метою приведення його у відповідність до викликів війни. Гостра гуманітарна криза, окупації значних територій, пошкодження житла та об'єктів інфраструктури, вимушене переміщення громадян у пошуках більш безпечного місця для життя, потребувала рішучих та невідкладних дій з боку органів державної влади. 24 березня 2022 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» № 2155-IX (далі – Закон № 2155-IX) Кримінальний кодекс України (далі – КК України) доповнено ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

Загалом, ідея доповнення КК України аналізованою статтею видається цілком прийнятною, адже в Україну майже щодня надсилається гуманітарна допомога від різних держав у вигляді предметів, товарів та грошових коштів, і така допомога повинна спрямовуватися за цільовим призначенням. Безумовно, що зміна суспільних відносин обумовлюють необхідність оперативних законодавчих змін, в тому числі і заходів кримінально-правового регулювання. Однак, чи є криміналізація найкращим засобом вирішення

проблеми? Чи призвело набрання чинності цим законом до виникнення підстав для кваліфікації як кримінального правопорушення такого різновиду поведінки особи?

Відомо, що ефективність протидії злочинності залежить перш за все не від законодавчого закріплення нових складів кримінальних правопорушень, а від «якості» та дієвості нових кримінально-правових норм. Якість закону – це правовий стандарт, сукупність властивостей, яким притаманна потенційна здатність забезпечити ефективне державне правове регулювання та задовольнити певні інтереси держави і суспільства [1, с. 128]. Умовою забезпечення якості кримінального законодавства, у процесі його формування та удосконалення, є врахування наявності об'єктивно існуючих системних відносин і зв'язків (зовнішніх та внутрішніх) елементів цього складного явища [2]. Своєю чергою, від якості закону, залежить і ефективність регулювання відповідних суспільних відносин, на яких поширює свою дію закон.

Стан опрацювання проблематики. В юридичній літературі питання кримінальної відповідальності та кримінально-правової кваліфікації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, з тією чи іншою повнотою дослідження, розглядали такі науковці, як О.М. Бондарук, О.О. Дудоров, Д.В. Каменських, О.В. Кришевич, О.К. Марін, Р.О. Мовчан, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, А.М. Шевчук, результати наукових пошуків яких знайшли відображення в наукових статтях. Аналіз їхніх праць показав, що проблеми, пов'язанні із застосування норми, яка регламентує кримінальну відповідальність за діяння, передбачене ст. 201-2 КК України, є актуальними з моменту доповнення КК України відповідною статтею. Зокрема, мало дослідженим у кримінально-правовій літературі є питання криміналізації зазначеного діяння на предмет дотримання основних підстав та принципів криміналізації, що свідчить, що в межах даної публікації є вільний – не досліджений простір.

Мета дослідження. На основі вироблених у теорії кримінального права підстав та принципів криміналізації дослідити кримінально-правовий потенціал норми, яка регламентує кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, та на цій основі запропонувати відповідні зміни до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Основними методами реалізації кримінально-правової політики держави є визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних (криміналізація) та виведення діяння з кола таких, які визнають-

ся злочинними (декриміналізація) [3, с. 51]. Внаслідок криміналізації, певне суспільно небезпечне діяння, яке раніше злочином не визнавалось, стає таким і за його вчинення встановлюється кримінальна відповідальність [3, с. 51].

У кримінально-правовій літературі питання доцільності криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, визначено не однозначно. Склалася дві прямо протилежні точки зору щодо вказаної проблематики. Одні дослідники законодавче врегулювання питання кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 201-2 КК України оцінюють позитивно, оскільки, на їхню думку, досліджуваний правовий механізм спрямований не лише на притягнення винних до відповідальності, але наділений і превентивним потенціалом [4, с. 184–191], інші ж висловлюють сумнів [5, с. 334–338] або повністю заперечують доцільність подібного нововведення у кримінальне законодавство [6, с. 21–37].

Враховуючи позиції науковців, актуальним видається дослідження усіх можливих факторів, які вплинули на криміналізацію незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що дасть можливість зрозуміти суть кримінально-правової заборони, визначити доцільність встановлення кримінальної відповідальності за діяння, які повинні бути кваліфіковані за ст. 201-2 КК України. Вирішення цих проблем є головною задачею, яка поставлена перед автором у даному дослідженні.

У теорії кримінального права переважно виділяють дві групи принципів криміналізації: соціальні та соціально-психологічні, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення й існування кримінальної відповідальності за те чи інше діяння. До них відносять: суспільну безпеку діяння; відносну його поширеність; співрозмірність позитивних і негативних наслідків криміналізації; неможливість подолання даного правопорушення без застосування кримінально-правових заходів. Друга група – це «системно-правові принципи кримінально-правової заборони, що визначають вимоги до кожної кримінально-правової норми, відповідність яким забезпечує логічну узгодженість її з системою права, взагалі, та кримінального права, зокрема» [7, с. 20].

Домінуючою підставою криміналізації діяння є суспільна безпека, як основна матеріальна якість кримінального правопорушення, яка розкриває його істинну соціальну сутність. Для з'ясування змісту ознаки суспільна небезпечність діяння в науці кримінального права використовують такі основні критерії, як характер і ступінь суспільної небезпечності діяння [8, с. 14].

Характер суспільної небезпечності діяння як ознаки кримінального правопорушення – це його якісна характеристика, обумовлена перш за все характером суспільних відносин, на які діяння посягає. Він є різним, залежно від особливостей різних груп суспільних відносин, на які посягає діяння. Крім того характер суспільної небезпечності, визначається характером діяння, його об'єктивними ознаками (показниками): місцем, часом, обстановкою, способами й засобами його вчинення, характером суспільно-небезпечних наслідків, а також формою вини, мотивом та метою діяння.

Ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення – це її кількісна характеристика, що визначається інтенсивністю посягання і, перш за все, видом та розміром (обсягом) шкоди, яка заподіюється діянням охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам чи ставить їх під загрозу заподіяння такої шкоди. Крім зазначених обставин, які впливають на суспільну небезпечність кримінального правопорушення слід вказати на важливість об'єкта кримінально-правової охорони.

Аналіз характерних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, не є метою дослідження, однак в межах даної наукової розвідки слід встановити основні чинники, які найбільше впливають на суспільну небезпечність незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Кримінально-правова норма, передбачена ст. 201-2 КК України захищає ті суспільні відносини, які визначають встановлений законодавством порядок цільового використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Такий порядок складається за умов законності. Цінність об'єкта кримінально-правової заборони полягає в тому, що отримання гуманітарної допомоги здійснюється у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту з мотивів гуманності. Як різновид благодійництва гуманітарна допомога повинна спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб за умови дотримання вимог ст. 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» № 5073-VI від 05.07.2012 р. Зазначене свідчить про необхідність забезпечення правової охорони порядку використання гуманітарної допомоги як цільової адресної безоплатної допомоги за призначенням. Цим і визначається суспільна безпека незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Наступним принципом криміналізації є відносна поширеність діяння. Суть його полягає у тому, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства і держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які, принаймні, є реально можливими, є проявами деяких загальних тенденцій і закономірностей, тобто, явища не випадкові. З моменту доповнення КК України статтею про незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги кількість вироків, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень становить 31. Аналіз практики застосування ст. 201-2 КК України, дає підстави стверджувати, що випадки вчинення діяння, передбачені цією статтею не поодинокі, вони фіксуються на території України, що свідчить про достатню поширеність діяння і відповідає принципу криміналізації.

Принцип співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації полягає у тому, що реалізація кримінальної відповідальності неминуче породжує деякі не бажані соціальні наслідки. Наскільки б небезпечним було те чи інше діяння, його криміналізація не може розглядатися як абсолютне благо, а як необхідність пожертвувати одними інтересами суспільства заради інших, більш значимих. Проте, позитивні наслідки криміналізації діяння, передбаченого ст. 201-2 КК України, переважають. Важливим позитивним результатом криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги повинно стати посилення правової охорони порядку використання цільової адресної безоплатної допомоги, існування ефективного правового методу запобігання і протидії не законного використання такої допомоги, а також запобігання особистому збагаченню службових осіб.

Тому, протидія незаконному використанню гуманітарної допомоги все ж таки повинна поєднуватися з кримінально-правовою заборонаю, оскільки, це єдиний правовий механізми запобігання та протидії такому суспільно небезпечному явищу, а інші менш жорсткі засоби реагування на такі суспільно небезпечні діяння, можуть призвести до більш масштабних негативних наслідків. Зокрема, неможливості задовольнити потреби постраждалого населення, шляхом надання базових основних послуг, спрямованих на захист прав людини; неможливості отримати допомогу для економічного відновлення держави чи окремих її регіонів; відсутність доступу до безпечної та якісної освіти, медичної допомоги, і як наслідок гуманітарної кризи. Тому збереження та існування кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є необхід-

ним, беззаперечним і крайнім засобом боротьби з такими суспільно небезпечним діянням.

Щодо системно-правових принципів криміналізації, слід зазначити наступне. Криміналізація незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги відповідає сучасним викликам, що постали перед Україною, основним тенденціям правової політики держави, рівню й характеру суспільної свідомості і стану громадської думки. Важливим аспектом кримінально-правової політики держави є запобігання кримінальним правопорушенням в тому числі у сфері незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Головною системно-правовою вимогою до будь-якої кримінально-правової норми Особливої частини КК України є те, щоб вона за змістом і формою відповідала загальним принципам, які лежать в основі всієї системи права, і не суперечила жодному з них. Важливо зазначити, що українські науковці, зокрема, О.О. Дудоров, Д.В. Каменських, Р.О. Мовчан, питання включення ст. 201-2 до КК України вважають «проявом надмірної криміналізації і невинуватості кримінального закону, а також підґрунтям виникнення чергової правової невизначеності, а тому не вбачають потреби в існуванні окремої (спеціальної) кримінально-правової заборони, розрахованої на «розкрадання» предметів гуманітарної допомоги і благодійних пожертв» [6, с. 33]. Подібну позицію відстоює О.К. Марін. Вчений стверджує, що «законодавець не врахував вже наявні кримінально-правові норми та системні зв'язки між ними. Помилка при цьому полягає у невірній оцінці правової природи внесених у КК змін. Фактично відбулася не криміналізація, на яку спрямовувався законопроект, а диференціація кримінальної відповідальності. Така неправильна оцінка правової природи того, що відбулося із появою у КК України ст. 201-2 тягне за собою проблеми із кримінально-правовою оцінкою відповідних посягань, адже виникає невинуватості конкуренція кримінально-правових норм» [5, с. 334].

З обґрунтованими позиціями науковців слід погодитися. Як підкреслює В.О. Гацелюк криміналізація суспільно небезпечних діянь та диференціація кримінальної відповідальності описують кримінально-правові феномени, виходячи з різних критеріїв. Один і той самий закон про внесення змін до КК України може бути прикладом псевдокриміналізації і водночас диференціації кримінальної відповідальності [9, с. 39]. «З іншого боку, закон може мати наслідком водночас і криміналізацію суспільно небезпечного діяння і диференціацією кримінальної відповідальності за його вчинення, оскільки в

момент криміналізації законодавець ухвалює рішення і щодо розміщення норми серед інших (градація за об'єктом) і щодо інтенсивності кримінально-правового впливу відносно інших, не тотожних, але схожих діянь» [9, с. 39].

З позиції законодавця, прийняття Закону № 2155-IX мало наслідком криміналізацію суспільно небезпечного діяння. Розміщення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 201-2 КК України у Розділі VII (градація за об'єктом) відображає волю законодавця щодо нормативного визначення досліджуваних суспільних відносин. Однак таке не коректне визначення сфери кримінально-правового регулювання призвело до не правильного визначення меж та цілісності правового регулювання певного виду суспільних відносин. Законодавець декларує про встановлення кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв чи безоплатної допомоги у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, в той час, коли відповідальність за таке діяння передбачено іншою статтею КК України. З огляду на це, слід підтримати сформульовану у кримінально-правовій літературі позицію, що не є криміналізацією виокремлення всіх видів спеціальних норм за ознакою предмета посягання. Таким чином, слід констатувати, що законодавець під час прийняття Закону № 2155-IX не повною мірою врахував системно-правові принципи криміналізації, та не керувався розробленими у теорії кримінального права рекомендаціями та правилами законодавчої техніки.

Висновки. Застосувавши вироблені теорією кримінального права підстави криміналізації суспільно небезпечного діяння, встановлено соціальну необхідність існування норми, яка регламентує кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Виявлено наявність в Україні як соціальних, так і соціально-психологічних підстав для кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 201-2 КК України.

Однак, існує ряд системно-правових принципів криміналізації, які не враховані законодавцем під час криміналізації відповідного діяння. Аналіз таких принципів привели до висновку, що норма, яка регламентує кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги, має конструктивні недоліки, які потребують удосконалення. А доповнення КК України нормою, яка передбачає відповідальність за діяння, передбачене ст. 201-2 КК України, є не що інше як псевдокриміналізація, оскільки «криміналізоване» діяння можна було б кваліфікувати за іншими статтями КК України, зокрема, ст. 191 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демидова Л.М. Щодо критеріїв якості кримінального законодавства (історичний аспект). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія : Право.* 2010. Вип. 14. С. 128.
2. Панов М.І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України.* 2012. № 6. С. 227–241. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6310/1/Panov_227_241.pdf.
3. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: ВАІТЕ, 2017. С. 51.
4. Шевчук А.В., Бондарук О.М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Том 2 (№ 72). С. 184–191. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267678/263530>.
5. Марін О.К. Проблеми кримінально-правової оцінки незаконного використання гуманітарної допомоги за КК України. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2022. № 6. С. 334–338. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/74.pdf.
6. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Каменський Д.В. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та удосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1. С. 21–37. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/1/1-2023-21-37.pdf>.
7. Брич Л.П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія. Київ. : Атіка, 2000. 288 с.
8. Панов М.І., Харітонов С.О. Суспільна небезпечність діяння – фундаментальна ознака поняття «кримінальне правопорушення». *Юридична Україна.* 2019. № 10. С. 13–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2019_10_4.
9. Гацелюк В.О. Криміналізація суспільно небезпечних діянь протягом дії Кримінального кодексу України 2001 року: останні сюжети на фоні загальної палітри законодавчих рішень. Київ : ВАІТЕ, 2021. 228 с.